

Adatai tudományos forrásértékének alátámasztására elégedünk meg ezúttal még egy példával. A szegedi piacon szemlélődve írja: „A magyar ember nadrágja szűk, a rácé, a németé is magyar, de ez bő. A rác nem köti be az ingét, ellenben a német borotvált. Továbbá ők vagy bocsorban vannak, vagy papucsban, de ha csizmában vannak is, puha szárút viselnek. Télen a rác ujjas ködmönt visel melledzővel, a sváb posztóruhát, bár imitt-amott már terjedez a suba is...” (Keggei, 1902.) Leírása annyira konkrét, hogy szinte fényképszerű, de többet is nyújt, mint egy fénykép, vagy rajz, mert megszűri a látottakat, és összehasonlítja tárgyát.

Tömörkény tudománytörténeti helyének kijelölése majd egy összefoglaló tudományos szintézis feladata lesz. Szemlélete már az 1890-es évek közepén különbözik a XX. század elején még divatos romantikus etnográfiai iskolától. Korai írásaiban ugyan fölfedezhető a romantikus népszemlélet, de hamarosan és életműve zömében túljut ezen a fölfogáson. Úgy érezzük, ebben az írói segíti múzeumi hivatása, néprajzi tevékenysége, amelynek révén gyakori és közelebbi kapcsolatba kerül a fáj népével. Tájékozottsága nem olyan széles, mint egynéhány iskolázottabb, európai látóköri tudós kortársáé. Úgy tűnik, nem szereti a „száraz” elméleteket, bár némely tekintetben ösztönösen „ráérez” a dolgok és jelenségek összefüggéseire, pl. a „lesüllyedt kultúrjavak” fölfogását illetően. Néprajzi szemlélete részint kora tudományos színvonalán áll, részint előre mutat — pl. az életszerű interpretálás, a tárgyak élete vonatkozásában — egy korszerűbb, modern fölfogás felé.

FEJÉR ÁDÁM

EGY LEGENDÁVAL KEVESEBB

Tolsztoj Mindennapra című breviáriuma 5. kötetének 46. lapján olvassuk: „Tömörkény István magyar író beszéli el: 1897-ben a nagykikindai városi jegyzőhöz beállított egy roskatag aggastyán, kezében egy darab papirossal — a negyvennyolcas honvédek nyugdíjivével.

— Kérem, jegyző úr, tessék beírni, hogy lemondok a nyugdíjról. A jegyző csodálkozva kérdezte az öreget:

— Mi történt? Csak nem talált valami kincset?

— Úgy van, jegyző úr, úgy van — kincsre akadtam —, felelte az aggastyán. Megtaláltam az én Uramat, aki drágább nekem, mint a világ minden kincse, és akinek nem tetszik, hogy én, az ő szolgája olyan kenyeret egyem, amelyet feyyerrel vívtak ki.

A Tömörkény-kutatás felfigyelt az érdekes találkozásra. Ortutay Gyula a német kiadásra hivatkozva megjegyzi: „Tolsztoj egy világiaknak szánt breviáriumában (*Für alle Tage, ein Lebensbuch*, 1904.) Tömörkény-idézetet találtunk.” Kis-péter András: „Lev Tolsztoj is idézi világiak számára összeállított *Mindennapra* című breviáriumában Tömörkény egyik, nazarénusokról szóló történetét...” Csúpán a tényeket rögzítő tárgyilagosságuk annál inkább kiemeli, mekkora érzelmi töltés és mennyi ki nem fejtett reflexió rejlik Juhász Gyula tárcájának ebben a mondatában: „A nagy Tolsztoj is bevette egyetemes érdekű naplójába Tömörkény egyik írását, valószínűleg Makoviczky Dusan, a Rózsahegyrről való magyar titkára és orvosa hívta fel a nagy és szent muzsik figyelmét szegedi szellemi rokonára.” Nem akárcsi, éppen a nagy Tolsztoj, és nem is akárhon, hanem egyetemes érdekű naplójában emlékezik meg a szegedi íróról, ez nem is csodálatos, hiszen Tömörkény szellemi rokona a szent muzsiknak.

A monográfusok tartózkodását a műfaj törvényein kívül valószínűleg az a rossz érzés is befolyásolja, hogy nincs kezükben a kérdéses idézetet tartalmazó Tömörkény-mű. *Olyan Tömörkény-írásról, amelyben a kérdéses epizód akár a legelváltozottabb formában is szerepelne, az életmű legavatottabb ismerői sem tudnak.*

A másik tisztázatlan körülmény a közvetítő kérdése. Juhász Gyula feltételezését látszik bizonyítani a breviárium megfelelő fejezetének alcíme: „dr. Makoviczky D. és dr. Skarvan A. közlései alapján. Az *Obrazovánje* orosz havi folyóirat 1904. júniusi és júliusi számából.” A Tolsztoj-émlékkönyv Makoviczkyt ismerető cikkének szerzője, L. Kiss Ibolya is ezt a feltételezést tartja a legvalószínűbbnek: „Ezekre a magyar hírlapi és irodalmi közleményekre Makoviczky hívta fel

Tolsztoj figyelmét s fordította le oroszra...” Mindez elképzelhető, de nem bizonyított tény. Makoviczky mellett még legalább ketten jöhetnek számításba mint közvetett vagy közvetlen adatközlők. Mindketten tolsztojánusok és a szóban forgó Tolsztoj-mű németre fordítói. Az egyik, az alcímben is szereplő dr. Skarvan — szintén szlovák — egy ideig Kassán katonaeorvos. A másik Schmitt Jenő Henrik, a német-magyar író-újságíró, aki hosszabb ideig Zomborban él, és Szegedhez az ifjú Juhász Gyulára tett hatása is kapcsolja. Minakketten leveleztek Tolsztojjal. Csökkenti Makoviczky közvetítésének valószínűségét az is, hogy a Tolsztojra vonatkozó visszaemlékezésekből alakja egyáltalán nem úgy rajzolódik ki, mint aki a magyar kultúra közvetítőjének szerepét játszotta mestere mellett. Bulgakov írja, hogy „Dusan tanácsára Lev Nyikolájevics ma a szocializmusról írt cikket a cseh anarchisták folyóirata számára”. Más alkalommal: „Dusan ebédnél elmondta Lev Nyikolájevicsnek, hogy egy cseh költő két, Lutherről és Helcickiről szóló költeményét küldte el neki.” Számunkra érdekes, hogy 1905 márciusában Tolsztoj a nazarénusok felől érdeklődik orvosánál. Jellemző azonban, hogyan kerül szóba a téma: „A nazarénusok ismerik Helcickit? — kérdezte aztán tőlem Lev Nyikolájevics. — Nem, egyáltalán nem ismerik.” Makoviczky prágai barátai és Jasznaja Poljana között közvetít, s a magyarországi állapotokról csak a szlovákság sorsával kapcsolatban esik szó. Ezek a megfontolások csökkentik Makoviczky közvetítésének valószínűségét.

Ha felütjük Tolsztoj műveinek kritikai kiadását, meglepőt tapasztalunk. Az idézett szövegrész ott van, de hiányzik ez a mondat: „Tömörkény István magyar író beszéli el...” Ugyanígy hiányzik a Makoviczky és Skarvan adatközlésére utaló alcím is. A fejezetben felsorolt adatok, esetek ugyanazok, az állítólagos Tömörkény-idézetben csak annyi változás van, hogy a jegyző Vandának szólítja az öreget, de az egész fejezet forrásául Oljhovszkij: *A nazarénusok Magyarországon*: című könyve („Poszrednyik” 1905.) van feltüntetve! Míg a fordításokban a fejezet a július hónapnál áll, itt decembernél, tehát a kötet legvégén.

A kritikai kiadás jegyzetei körvonalazzák a fejezet keletkezésének történetét. Oljhovszkij írásáról ezt mondja: „Főtémája — a korabeli vallásüldözés — igen érdekelte Tolsztojt, és elhatározta, hogy részleteket közöl belőle a *Mindennapra* című gyűjteményben. Megbízta H. N. Abrikoszovot, állítson össze kivonatot ebből a könyvből.” A 75 nyomtatott lapnyi könyvecskéből Abrikoszov 115 írott lap terjedelmű válogatást állított össze. Tolsztoj azonban még ezt a rövidített formát is túlságosan terjedelmesnek érezte a *Mindennapra* számára, és jelentősen lerövidítette. Abrikoszov *A magyarországi nazarénusokról* címet ajánlotta. Ezt Tolsztoj megváltoztatta: *A nazarénusok szektájáról, amely Magyarországon, Szerbiában és Horvátországban elterjedt*. Az első két tisztázatot átnézte Tolsztoj, a végsőt nem, és a második kiadást sem.

Oljhovszkij brosrájának 57–58. oldalán valóban megtaláljuk a kérdéses epizódot. Az öreg nazarénust itt Vajdának hívják, és néhány összefoglaló-értelmező sorral bővül a szöveg: „A nagy idők tanúja, a szegény, megtört aggastyán átadta nyugdíjívét a jegyzőnek, hiszen már elhagyta a zászlót, eldobta fegyverét, és nazarénus lett.” Az orosz szerző adatforrásul a Budapesti Hírlap egyik, 1897. szeptemberi számát jelöli meg. Szerinte a szöveg nem terjedelmesebb tárca vagy cikk részlete, hanem csupán glossza (Zametka), amely *A nazarénus* címmel jelent meg. A Budapesti Hírlap megfelelő számaiban ez a glossza nem szerepel. Megjegyzendő, hogy az újság hasonló terjedelmű hírei az adatközlő neve nélkül sorakoznak, tehát a Tömörkény szerzőségére való utalás nem várható. Munkájában Oljhovszkij a szakirodalomra és Makoviczky kéziratos feljegyzéseire hivatkozik. A magyarországi nazarénusokról közvetlen tapasztalatai nincsenek. Valószínűnek látszik, hogy Makoviczky hívta fel figyelmét az újsághírre. De Tolsztoj orvosa csupán egy nazarénusokra vonatkozó adatot közvetített.

Tömörkény neve tehát a német fordításban bukkan fel; ez volt aztán a magyar fordításnak is alapja. A fordítók bizonyos szabadságot élveztek, mert a kritikai kiadás szerint elhelyezték a fordításban azokat az olvasmányokat, amelyek kiadását az orosz cenzúra nem engedélyezte. Talán a magyar irodalmi élettel eleven kapcsolatban álló Schmitt Jenő Henrik volt az, aki a szóban forgó részletben Tömörkény egyik írását ismerte fel, vagy vélte felismerni.